

XƏBƏR DISKURSUNDA BAŞLIQ KOMPLEKSİNİN QURULUŞU

1. **Müasir cəmiyyətdə informasiya rejimi və informasiya həyat tərzü.** Yeni texnologiyalar dünyasında insan qısa bir zamanda informasiya mühitində hərəkət etməyə və hadisələr haqqında məlumat əldə etməyə ehtiyac hiss edir. Kütləvi informasiya vasitələri hazırda diskursun əsas məqsədinə nail olmağa imkan verən elektron rabitə kanallarına yönəlib. KİV-lərin əsas məqsədi informasiyanı dinləyicilərə çatdırmaqdır. Bu məqsədlə ən yüksək interaktivliyə və səmərəliliyə malik olan İnternetdən geniş istifadə olunur. Aparılan sorğulara əsasən insanların çoxu ilk növbədə İnternetdən, sonra isə televiziya və qəzetlərdən məlumat alır. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, İnternetdə olan informasiya öz aktuallığı, obyektivliyi və həqiqətə uyğunluğu ilə seçilməlidir.

Bildiyimiz kimi xəbərlər media diskursunun əsas komponentini təşkil edir. Xəbər mətnləri sosial, siyasi və mədəni xüsusiyyətlərə malikdir. Xəbər mətnləri dünyanın informasiya mənzərəsini formalaşdırmağa və hadisənin obrazını qurmağa kömək edir. Xəbərlər həmçinin böyük kütlələrə təsir edir və onlarda mənfi və müsbət rəy formalaşdırır.

Qeyd etmək lazımdır ki, xəbər mətnlərinin əsas funksiyası - məlumatlandırıcı funksiyadır. Xəbər diskursu kütləvi media diskursun ən vacib komponentidir və xəbər yayımı sahəsində fəaliyyət göstərən, istehsalı, yayılması və qavranılması ilə əlaqəli bütün linqvistik və ekstralingvistik xüsusiyyətlərin vəhdətində götürülmüş mətnlər toplusudur.

2. **Xəbər anonsu media diskursun nitq janrı kimi və onun struktur və semantik xüsusiyyətləri** M.N.Kojina qeyd edir ki, İnternet-ünsiyyət publisistik stilin xüsusiyyətləri olan ekspressiya və standartı, sosial qiymətləndirmə və ünvanlamayı özündə birləşdirir və effektiv ünsiyyət yolları, texnika və vasitələri inkişaf etdirməyə kömək edir. [5s. 385].

Müxtəlif ünsiyyət sahələrini əks etdirən İnternet dilinin janrları İnternetdə e-mail, forumlar, şəxsi saytlar, konfranslar və s. kimi növlərlə təmsil olunur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, xəbər anonsu müasir jurnalistikada ən çox yayılmış və auditoriya tərəfindən ən çox tələb olunan media diskursun janrı növüdür. Xəbər anonsu media diskursunun bir növü olaraq M. A. Kovalçukova tərəfindən nəzərdən keçirilmişdi. Məqsəd internet diskursunda xəbər anonsunun janr orijinallığını müəyyən etmək və onu təmin edən ekstralingvistik (dildənkənar) faktorları müəyyən etməkdir. Ekstralingvistik faktorlar xəbər anonslarını daha populyar edərək, xəbərlərin İnternetdə linqvistik xüsusiyyətlərini müəyyən edir: muxtariyyət, operativlik, konsentrasiya və hadisə təqdimatının müxtəlifliyi. Beləliklə, müəllif qeyd edir ki, xəbər anonsunun məzmunu aktuallıq prinsipinə əsaslanır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, xəbər anonslarının əsas funksiyası informativ və təsiredici funksiyalardır. Anonslarda adətən tam ikihissəli cümlələrdən, natamam cümlələrdən və mətnin teleqraf prinsipinə əsasən quruluşundan geniş istifadə olunur. [4, s.20-25].

Əksər dilçi alimlər düşünür ki, xəbər anonsunun həm informasiya, həm də təsiredici funksiyaları leksik vasitələrin köməyi ilə həyata keçirilir. Anonslarda geniş şəkildə metafora, metonimiya, trop, jarqon və kitab lüğətindən istifadə olunur. Məhz leksik vahidlər emosional-ekspressiv çalarların və denotativ-siqnifikativ əlaqələrin formalaşdırılmasına şərait yaradır və insanlara mövcud məlumatı qavramağa kömək edir. Bununla belə, kommunikativ funksiyanın həyata keçirilməsində internet diskursunun başlıq komplekslərində istifadə olunan sintaktik vasitələrin rolunu da azaltmaq olmaz.

L. A. Şirobokova qəzet başlıqlarında məsdərli sintaktik konstruksiyaları nəzərdən keçirir [8, 1-4], xüsusən şəxssiz cümlələrdə müstəqil və asılı məsdərli konstruksiyaları təsvir edir.

M. Y. Dotsenko qeyd edir ki, qəzet başlıqlarında əsasən birhissəli və ikihissəli qeyri-müəyyən şəxsi cümlələrdən aktiv istifadə olunur. Qeyri-müəyyən şəxsi cümlələr əsasən sosial fəaliyyət sahəsində və hüquq sferasında geniş istifadə olunur. Buna səbəb oxucuya hərəkəti icra edən şəxsdən çox, hərəkətin məhz özünün maraq kəsb etməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif növ sintaktik əlaqəyə malik mürəkkəb cümlələrə də həmçinin qəzet başlıqlarında rast gəlmək olar. [3,s.17].

A. A. Lyutaya qəzet başlıqlarının struktur və semantik xüsusiyyətlərini təhlil edərək, istifadə olunan konstruksiyaları təsvir edir. O qeyd edir ki, başlıqlarda adətən standart struktur sxemlərdən istifadə olunur (aktiv və məchul növdə olan ikihissəli, birhissəli nominativ, məsdərli, qeyri-şəxsi və s. cümlələrdən). Həmçinin başlıqlarda ifadəli konstruksiyalara və elipsisə xüsusi önəm verilir. [7, s.20].

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, qəzet başlıqlarından fərqli olaraq, xəbər başlıqlarında "əşya - əlamət-keyfiyyət" modelindən istifadə olunmur. Beləliklə, qəzet başlığı ilə xəbər başlığı arasındakı fərq göz qabağındadır: həcm, ifadə və praqmatika.

3. **Xəbər anonslarının struktur xüsusiyyətləri.** Biz müxtəlif axtarış sistemlərini nəzərdən keçirsək görə bilərik ki, bu sistemlərin iş alqoritminə insan müdaxiləsi mümmün deyil. Quskova qeyd edir ki, xəbər anonsu texniki baxımdan bir link olaraq qəbul edilir. [2,s.8];

A. V. Kolesniçenko başlığın iki ən vacib funksiyalarını qeyd edir: məlumatlandırıcı (mətnin nə haqqında olduğunu söyləmək üçün) və əlaqə yaradıcı (mətni oxumağa vadar etmək üçün). [6,s. 48]. O həmçinin haqlı olaraq yazır: "Xəbərlər bir anti-tarixdir. Biz xronologiyamı pozub hekayəni ən vacib olandan başlayırıq və sonra isə məlumatları əhəmiyyətinə görə azalan ardıcılıqla düzürük" [6, s. 29].

¹⁴ Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Axtarış sistemlərində başlıqların üç növü olur: başlıq-xəbər, başlıq-mesaj, başlıq-xronika.

(1) Artıq qeyd edildiyi kimi, xəbər başlıqlarında ən çox ikihissəli tam cümlələrdən istifadə olunur.

WikiLeaks Klintonun seçki kampaniyasının rəhbərinin məktublarını dərc edib.

(2) İkihissəli cümlələrdən əlavə sadə təkhissəli qeyri-müəyyən cümlələrdən də geniş istifadə olunur. Bu cür cümlələrdə hərəkəti icra edən heç bir əhəmiyyət kəsb etmir və ya bəzi subyektiv səbəblərə görə hərəkəti icra edən şəxs haqqında məlumat verilmir. Bu cür məlumatları sintaktik evfemizmlər hesab etmək olar.

Rusiya Xarici İşlər Nazirliyi Consonun "ən güclü silah"la bağlı açıqlamasına zarafatla cavab verib.

Artıq qeyd etmişdik ki, xəbər başlıqlarında həmçinin məchul növdə olan cümlələrdən də geniş istifadə olunur.

İtaliyada referendumda səsərin 95%-i hesablanıb: vətəndaşların 60% "əleyhinə".

(3) Bağlayıcı mürəkkəb cümlələrin iki modeli mövcuddur. Birinci model:

NYT: Con Kerri Bəşər Əsədin Suriyadakı seçkilərdə iştirakına icazə verir.

KİV: Latviya Belarusla sərhəddə hasar çəkəcək.

Gördüyümüz kimi bu modelin bütün cümlələri iki predikativ hissədən ibarətdir. Birinci hissə natamam cümlədən ibarətdir. Burada mübtədə var, ancaq tamamlıq yoxdur. Bu cür cümlələrdə mübtədə rolunda şəxs və ya informasiya agentliyi çıxış edə bilər. Cümlədəki şəxs xüsusi adla ifadə olunur. Bu şəxs geniş auditoriyada tanınır və onun vəzifəsi, rütbəsi və sosial statusu hər kəsə məlumdur. Belə hallarda predikat adətən keçmiş zamanda olan fel ilə ifadə oluna bilər (bəyan etdi, məlumat verdi və s.). Ancaq informasiya agentliklərinin adlarından sonra predikat indiki zaman felilə ifadə olunur. (KİV məlumat verir, AZƏRTAC məlumatlandırır). Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən xəbərin mənbəsini müəyyən etmək lazımdır, çünki o həmişə mövcuddur. Həmçinin sorğunun kim tərəfindən və nə vaxt aparıldığını bilmək də çox vacibdir.

Mürəkkəb cümlənin ikinci hissəsi adətən tam iki hissəli və yatam bir hissəli qeyri-müəyyən şəxsi cümlədən ibarət olur. Məsələn, KİV: **"Hökumət avtomobillərdə "qara qutu"ların quraşdırılmasını təsdiqlədi"**.

Bağlayıcı mürəkkəb cümlənin ikinci modelində inversiya müşahidə oluna bilər. Məsələn, **"Tokio ABŞ-in Kuril adalarının cənubunda hərbi bazalarının gələcəkdə mövcud olmasını istisna etmir"** - KİV

"NATO qüvvələri dənizdə döyüşmək bacarığını itirib" Stoltenberq bildirdi.

Bu modeldəki birinci cümlə tamdır və məlumatı ifadə edir, ikincisi isə həm tam, həm də natamam ola bilər.

(4) Xəbər başlıqlarında həmçinin aktiv şəkildə tabeli mürəkkəb cümlələrdən istifadə olunur.

Rusiya Federasiyasının Müdafiə Nazirliyi ABŞ-in Suriya üzərində "özünün" səmasının olmadığını bildirib.

(5) Kommunikativ modallığın bir neçə növü müəyyən edilmişdir. Bunlardan ən çox yayılmışı real obyektiv modallıqdır və tam ikihissəli cümlələrlə ifadə oluna bilər.

Ölən şotlandiyalı boksçunun son döyüşü videoya düşüb.

Bəzən isə istifadə olunan cümlələr qeyri-real modallığa malik ola bilər. Bu cür cümlələr əmr, təklif, məsləhət və ya vəd ifadə edə bilər.

Beləliklə, apardığımız araşdırmalar göstərdi ki, axtarış sistemlərində ən çox ikihissəli sadə cümlələrdən istifadə olunur. Məchul növdə olan cümlələrdən çox az istifadə olunur, çünki oxucu məchul növdə olan cümləni çox çətinliklə anlayır. Xəbər başlıqlarında həmçinin bağlayıcı mürəkkəb cümlələrdən də geniş şəkildə istifadə olunur. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, nəzərdən keçirilən sintaktik vasitələr xəbər janrının kriteriyalarını pozmadan optimal kommunikativ mühitin formalaşmasına kömək edir. Sintaktik vasitələr leksik vasitələrlə birlikdə publisistik üslubun janr formasına xas olan - informativ və təsiredici funksiyaları yerinə yetirməyə kömək edir. Ancaq qəzet başlıqlarını xəbər anonsları ilə müqayisə etsək sonuncunun spesifikliyini görə bilərik. Xəbər anonslarında daha az ifadəlilik olur, elipsisdən istifadə olunmur, intonasiya vacib rol oynayır, sualsız cümlələrdən geniş istifadə olunur. Bütün bunlar xəbər anonsunun media diskursunun müstəqil bir janr kimi mövcudluğunu təsdiqləyir və nəticədə onun təkə sinxron deyil, həm də diaxron aspektlərdə öyrənilməsinə zəruri edir.

Ədəbiyyat

1. ВЦИОМ: «Онлайн и офлайн: откуда получают информацию россияне» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.radiportal.ru/node/47985?language=en>.

2. Гуськова С. В. Заголовочный комплекс СМИ / С. В. Гуськова. — Москва : Флинта, Наука, 2017. — 110 с.

3. Доценко М. Ю. Синтаксис газетного заголовка : структура, семантика, прогнозирование смыслового развития текста: автореферат диссертации ... кандидата филологических наук : 10.02.01 / М. Ю. Доценко. — Санкт-Петербургский государственный университет, 2009. — 17 с.

4. Ковальчукова М. А. Новостной анонс в сети Интернет как речевой жанр дискурса СМИ : автореферат диссертации ... кандидата филологических наук : 10.02.19 / М. А. Ковальчукова. — Ижевск, 2009. — 25 с.

5. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина, Л. Р. Дускаева, В. А. Салимовский и др. — Москва : Флинта, 2008. — 463 с.

6. Колесниченко А. В. Настольная книга журналиста / А. В. Колесниченко. — Москва : Аспект Пресс, 2018. — 400 с. 85 [CC BY 4.0] [НАУЧНЫЙ ДИАЛОГ. 2019. № 6]

7. Лютая А. А. Современный газетный заголовок: структура, семантика, прагматика : автореферат диссертации ... кандидата филологических наук : 10.02.01 / А. А. Лютая. — Волгоград, 2008. — 20 с.

8. Широкова Л. А. Синтаксические конструкции с инфинитивом в газетных заголовках : структурно-семантический и функционально-прагматический аспекты : автореферат диссертации ... кандидата филологических наук : 10.02.19 / Л. А. Широкова. — Ростов-на-Дону, 2011. — 19 с.

Açar sözlər: başlıq, başlıq kompleksi, xəbər anonsu, məlumat, kütləvi informasiya vasitələri, cümlə strukturu.

Ключевые слова: заголовок, заголовочный комплекс, новостной анонс, сообщение, средства массовой информации, структура предложения.

Key words: header, headline complex, news announcement, message, mass media, sentence structure.

STRUCTURE OF HEADLINE COMPLEX IN NEWS MEDIA DISCOURSE

SUMMARY

The headlines constructions of the news announcement in mass media discourse are analyzed in this paper. The purpose of the study is to identify the specifics of syntactic language resources used in the news announcement: from structural, formal description of the method of information representation to the means of expression of the modal and communicative component of statements. It is necessary to consider not separate lexical means which, undoubtedly, are dominating in realization of informative function, but constructions from the point of interaction in them lexical and syntactic language levels. The observations show that simple two-member complete sentences of the active voice are the most active in the news announcement, among the one-member sentences — indefinite-personal, as well as complex conjunctionless and complex sentences with expository semantic relations are active. It is proved that used syntactic means do not violate such criteria of news genres as capacity, conciseness, relevance, factology, compliance with the actual interests of the target audience, and contribute to formation of an optimal communicative environment.

СТРУКТУРА ЗАГОЛОВОЧНОГО КОМПЛЕКСА В НОВОСТНОМ ДИСКУРСЕ СМІ РЕЗІЮМЕ

В статті аналізуються конструкції заголовочних комплексів новостного анонса в дискурсі засвідків масової інформації. Мета дослідження складається в виявленні специфіки використовуваних в новостному анонсі синтаксических мовних ресурсів: від структурного, формального описання способу репрезентації інформації до засвідків вираження модальної і комунікативної складової висказувань. В дослідженні заголовочного комплексу необхідно розглядати не окремі лексическі засвідки, котрі, несомненно, являються домінуючими в реалізації інформативної функції, а конструкції з точки зору взаємодії в них лексического і синтаксического мовних рівнів. Наблюдення показують, що найбільш активно в новостному анонсі функціонують прості двоскладні повні пропозиції активного залуга, середі односкладних — неопределенно-личні, а також складні бессоюзні і складноподчиненні пропозиції з изяснительними смисловими відносинами. Доказується, що використовувани синтаксическі засвідки не порушують таких критерієв новостних жанрів, як ємкість, лаконічність, релевантність, фактологічність, відповідність актуальним інтересам цільової аудиторії, і сприяють формуванню оптимальної комунікативної середі.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva